

1.1 ความเป็นมาของปัญหา

เสภาเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาตินี้ เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ร่วมกับกวีที่มีชื่อเสียงในรัชสมัยของพระองค์ เป็นต้นว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ สุนทรภู่ ฯลฯ นับเป็นวรรณคดีที่มีค่า คือ มีความคิดเห็นในคำนำเค้าโครงเรื่องความคมคายไพเราะของสำนวนโวหารและลีลาในการแต่ง จนได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นยอดของหนังสือประเภทกลอน เสภา ขุนช้าง - ขุนแผน เป็นวรรณคดีไทยเรื่องแรกที่ตัวละครสำคัญในเรื่องเป็นชนกรรมคาสามัญมิใช่เป็นเจ้าชายเจ้าหญิงอย่างในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เพราะฉะนั้นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละครที่ปรากฏในเรื่องจึงแสดงลักษณะอันเป็นจริงตามสภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยที่แต่งนั้น ปรากฏในคำนำของกรมศิลปากร ในหนังสือเสภาเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน ว่า

หนังสือเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน นี้ไม่เพียงแต่เป็นวรรณคดีสำหรับอ่านกันเล่น เพื่อได้รับรสวรรณคดีเป็นเครื่องบันเทิงใจเท่านั้น หากแต่บางตอนในวรรณคดีเรื่องนี้ยังเป็นหลักฐานที่ให้ความรู้ในเรื่องราวความเป็นอยู่ของคนและบ้านเมืองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สมกับที่มีคำกล่าววาววรรณคดีเป็นกระจกเงาส่องความเป็นไปของบ้านเมืองในยุคนั้น ๆ ให้คนรุ่นหลัง ๆ ได้ทราบด้วย 1

1 กรมศิลปากร, "คำนำ," เสภาเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2506).

ลักษณะพิเศษของวรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักประพันธ์และผู้สนใจวรรณคดีไทย
หลายท่าน และได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ไว้ในหนังสือต่าง ๆ เช่น หนังสือ Essay on
Thai Folklore พระยาอนุমানราชชน กล่าวไว้ว่า

The story, apart from its beautiful expressions, contains a
mine of informations on old beliefs and social customs of the Thai
before the impact of western culture¹

(นอกจากส่วนอันไพเราะแล้ว ขุนช้าง - ขุนแผน ยังบรรจุคุณทรัพย์แห่งเรื่องราวที่
เกี่ยวกับความเชื่อถือและขนบธรรมเนียมของสังคมไทยโบราณ ก่อนสมัยที่จะเผชิญกับวัฒนธรรม
ตะวันตก)

นอกจากนี้หนังสืออื่น ๆ คือ Aspects and Facts of Thailand,²
สมบัติทิว "ขุนช้าง - ขุนแผน"³ และประวัติวรรณคดีไทย⁴ และประวัติวรรณคดี⁵ ก็ได้กล่าวชม
หนังสือเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน ไว้คล้าย ๆ กัน

¹Phya Anuman Rajadhon, Essay on Thai Folklore (Bangkok : The
Social Sciences Association, 1968), "The Literature," pp. 14-5.

²Witt Siwasariyanon, "Trends and Highlights of Thai Literature,"
Aspects and Facts of Thailand (Bangkok : A Public Relation Department,
1958), pp. 28-9.

³ศุภร บุนนาค, สมบัติทิว "ขุนช้าง - ขุนแผน" (พระนคร : ฝูงศึกษา, 2503), น. 7.

⁴เปลื้อง ณ นคร, "เสภาเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน," ประวัติวรรณคดีไทย (พระนคร :
ไทยวัฒนาพานิช, 2498), น. 466 - 8.

⁵เจือ สตะเวทิน, "เสภาเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน," ประวัติวรรณคดี (พระนคร :
คุรุสภา, 2507), บทที่ 9, น. 148.

อย่างไรก็ตามลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยที่ปรากฏในเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน

ย่อมมิใช่สภาพของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่เพียงอย่างเดียว เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกวีที่ร่วมแต่งพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ บางท่านมีชีวิตอยู่ถึงสองสมัย คือ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ประมาณแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศและพระเจ้าเอกทัศ ต่อด้วยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตาม"ตำนานเสภา" เชื่อว่า ขุนช้าง และขุนแผนมีตัวจริงอยู่ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่สอง (พ.ศ. 2034-2072) ประวัติรักสามเส้าระหว่างขุนแผน, ขุนช้าง และนางพิม คงเป็นที่เลื่องลือกันในสมัยนั้น จนเล่าสืบกันเรื่อยมา กลายเป็นนิทาน เมื่อเกิดมีการขับเสภาขึ้นในระยะหลังรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่สอง ขุนช้าง - ขุนแผน จึงกลายเป็นกลอนเสภา ผู้แต่งที่มีชีวิตอยู่ต่างกันไปตามสมัยคงแต่งเติมเสริมต่อเรื่องราวให้ยืดเยื้อกว่าเดิม ทำให้เนื้อเรื่องกว้างขวางออกไป จะเหลือเค้ามูลเดิมบ้างก็เพียงเล็กน้อย มีเพียงประวัติตัวละครซึ่งมีชีวิตอยู่ในสมัยอยุธยา ส่วนสภาพความเป็นอยู่ของตัวละคร ตลอดจนลักษณะสังคมและวัฒนธรรมต่างๆในเรื่อง น่าจะใช้สถานการณ์รอบๆ ตัวผู้แต่งซึ่งอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นพื้น ถ้าผู้อ่านไม่พิจารณาให้ถี่ถ้วนอาจจะเห็นเป็นว่าลักษณะสังคมและวัฒนธรรมเช่นนั้นเป็นของกรุงศรีอยุธยาเพียงอย่างเดียว ซึ่งมีนักเขียนสมัยปัจจุบันบางท่านก็เข้าใจผิดเช่นนี้ด้วย สมเด็จพระยาค่างราชานุภาพไคทรงนิพนธ์ไว้

ใน "ตำนานเสภา" ว่า "ขับเสพาก็คือเล่านิทานนั่นเอง"² เสภาต่างจากนิทานที่เสภาเอานิทานมาผูกเป็นกลอน สำเนียงที่ใช้เล่า ก็ขับเป็นลำนำ และนิยมขับเฉพาะเรื่อง ขุนช้าง - ขุนแผน เรื่องเดียว เพราะฉะนั้น ขุนช้าง - ขุนแผน จึงเป็นนิทานชาวบ้าน สอดคล้องกับทฤษฎีของนักมานุษยวิทยาชาวตะวันตกคือ Meville J. Herskovits ซึ่ง

¹ สมเด็จพระยาค่างราชานุภาพ, "ตำนานเสภา," เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: กรมศิลปากร, 2506), น.(3)-(12).

² เรื่องเดียวกัน, น. (2).

กล่าวใน Cultural Anthropology ว่า "Tales are Great Travellers"¹ (นิทานเป็นนักเดินทางที่ยิ่งใหญ่) การที่นิทานเดินทางจากปากนี้ไปสู่ปากโน้นหรือจากชนชาตินี้ไปสู่ชนชาติโน้น มักจะถูกเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาพธรรมชาติและแหล่งวัฒนธรรมใหม่ๆ บางเรื่องจะถูกกระจายออกไปต่างๆกันเกือบทั่วโลก Herskovits กล่าวว่านิทานชาวบ้านให้อะไรมากกว่าการแสดงออกทางวัฒนธรรมคือคือให้ภาพลึกเข้าไปถึงการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นแหล่งรวบรวมเรื่องราวของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทำให้คนสมัยปัจจุบันมองเห็นวัฒนธรรมของคนสมัยโบราณได้อย่างชัดเจน เป็นต้นว่า ภาพวัฒนธรรมทางวัตถุ, เศรษฐกิจ, โครงสร้างทางสังคมและความเชื่อทางศาสนา เป็นภาพของการดำเนินชีวิตของคนชั่วระยะเวลาหนึ่ง คติชาวบ้านที่อยู่ในนิทานจะแสดงถึงสิ่งบริวิสัย, คุณค่าของสังคม และจุดมุ่งหมายในชีวิตของคนสมัยนั้น ทำให้เราเห็นปฏิริยาข้อเร้นที่มีต่อข้อห้ามของสังคม ซึ่งถ้าพิจารณาอย่างผิวเผินแล้วจะดูเหมือนว่าข้อห้ามนี้สังคมตั้งขึ้นจากความพอใจของตน

ความคิดเห็นของนักปราชญ์ชาวตะวันตกเช่นนี้ เป็นแนวให้ผู้เขียนลงนำสภาพสังคมและวัฒนธรรมในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน ไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีที่เกิดในสมัยเดียวกัน เช่น เรื่อง อิเหนา,² รามเกียรติ์,³ พระอภัยมณี,⁴ และบทละครนอก⁵ จะเห็นว่ามึลักษณะตรงกัน เริ่มตั้งแต่สภาพคิกรามบ้านของ การทำมาหากิน ขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ จะต่างกัน ก็แต่ที่มา

¹Melville J. Herskovits, "Folklore, Drama, and Music, " Cultural Anthropology (New York: Alfred A. Knopf, 1960), pp. 269-71.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา, (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2510).

³พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกเรื่องรามเกียรติ์, เล่ม (พระนคร: กรมศิลปากร, 2498).

⁴พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครนอกกรม 6 เรื่อง (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2513).

⁵สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2509).

ของเรื่อง คืออิเหนา มาจากชวา รามเกียรติ์ มาจากอินเดีย ส่วนขุนช้าง-ขุนแผน เป็นนิทานไทยแท้

กวีเหตุผลจึงบรรยายมาแล้วแต่คน ผู้เขียนจึงสรุปว่าลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่เป็นพื้นฐานในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน เป็นสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ คือ สมัยรัชกาลที่หนึ่ง และที่สอง การหาข้อมูลประกอบการวิจัยจะใช้หลักฐานทั้งทางประวัติศาสตร์ และพงศาวดารที่เกี่ยวข้องกับสองรัชกาลนี้ / เพราะทั้งสองพระองค์มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่ารัชกาลใดๆ ซึ่งตามพระราชประวัติที่หม่อมเจ้าหญิงสิรินพารเสนอ โสณกุล¹ ทรงรวบรวมมาก็ได้แสดงว่าสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงโดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถไปในราชการสงครามตั้งแต่พระชันษาได้แปดปีเป็นต้นมา จนเมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. 2325 พระองค์ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ในระหว่างรัชกาลที่หนึ่งนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงรับราชการใกล้ชิดสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นอันมาก และในฐานะที่พระองค์เป็นพระมหาอุปราช ก็ได้แบ่งเบาพระราชภาระของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฟ้าโลกเป็นอันมาก จนกระทั่งสิ้นรัชกาล หลังจากนั้นเสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อมาได้ 15 ปีเศษ จึงสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2367 รวมพระชนมายุได้ 57 พรรษา (พ.ศ. 2310-2367)

¹ หม่อมเจ้าหญิงสิรินพารเสนอ โสณกุล, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคแรก (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2501), น. 8 .

1.2 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยจากเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน นี้ นอกจากจะอาศัยข้อมูลจากประวัติศาสตร์ พงศาวดาร และวรรณคดีไทยในสมัยเดียวกันแล้ว ผู้เขียนยังอาศัยหลักฐานทางค่านิยมวิทยา จิตวิทยา และมานุษยวิทยา เป็นหลักสำคัญในการศึกษา และวิจัยเฉพาะหัวข้อดังต่อไปนี้

1. การศึกษาสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 - 1.1 ระบบการสมรส
 - 1.2 ระบบการศึกษา
 - 1.3 ศาลและการพิจารณาพิพากษาคดี
2. การศึกษาประเพณี, สื่อสัมพันธ์ในสังคม และความเชื่อทางไสยศาสตร์
 - 2.1 ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต
 - 2.2 สื่อสัมพันธ์ของคนในสังคมเนื่องในเทศกาลต่างๆ
 - 2.3 ความเชื่อทางไสยศาสตร์
3. อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครสำคัญๆ
 - 3.1 ขุนช้าง
 - 3.2 ขุนแผน
 - 3.3 นางวันทอง
 - 3.4 สมเด็จพะพันธุษา

1.3 สังคมและวัฒนธรรม

ปัจจุบันยังมีคนเป็นจำนวนมากที่เข้าใจว่า "สังคม" , "วัฒนธรรม" และ "มนุษย์" เป็นสิ่งที่แยกออกจากกัน ซึ่งเรามักได้ยินข้อความแสดงความรู้สึกแบ่งแยกเช่นนี้เสมอ เป็นต้นว่า "คุณควรไปเข้าสังคมเสียบ้าง" หมายความว่าคนที่ถูกกล่าวถึงเป็นผู้ไม่ได้อยู่ในสังคม คำว่า "หนุ่มสังคม หรือ สาวสังคม" หมายถึงคนที่เจินจืดต่อโลก เป็นคนกว้างขวาง ซึ่งรู้จักกันแพร่หลายในสังคม "สังคมชั้นสูง" หมายถึงกลุ่มคนที่มีฐานะมั่งคั่งและมีการดำเนินชีวิตที่ดีกว่าคนอื่น ส่วนคำว่า "วัฒนธรรม" ก็เช่นเดียวกัน ข้อความที่ว่า "คนไม่มีวัฒนธรรม" เรามักเข้าใจว่า เป็นคนที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ "คนมีวัฒนธรรม" หมายถึงคนที่ได้รับการศึกษาสูง การที่เราสรุปเอาความคิดเช่นนั้นเป็นความหมายของ "สังคม" หรือ "วัฒนธรรม" ก็มีสาเหตุถูกต้อง แต่เป็นความหมายที่แคบเกินไป นักสังคมวิทยาสสมัยปัจจุบันได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับคำจำกัดความที่แท้จริงไว้กว้างขวางกว่าเดิมมาก

ดร.ไพฑูริย์ เครือแก้ว กล่าวว่า "สังคม" หมายถึงกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน มีขอบเขตที่อยู่อาศัยแน่นอน เช่นสังคมไทย สังคมจีน ฯลฯ กลุ่มคนเหล่านั้นมีการติดต่อกันสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีการดำเนินชีวิตขั้นมูลฐานคล้ายคลึงกันทั้งในด้านการกินอยู่หลับนอน ความต้องการ ความมุ่งหมาย รวมไปถึงระบบแห่งกฎเกณฑ์ ประเพณี การแบ่งหน้าที่การงาน ความรับผิดชอบ ตลอดจนการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ ระบบอำนาจ การควบคุม และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ระบบเหล่านี้สมาชิกในสังคมได้สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นแบบแผนในการอยู่ร่วมกัน เพราะฉะนั้นการที่จะเข้าใจสภาพสังคมได้ก็ เราควรรู้ถึงความแตกต่างระหว่างสังคมมนุษย์และสัตว์ เสียก่อน มนุษย์โดยทั่วไปมีระบบทางชีววิทยาล้ำกว่าสัตว์ แต่ลักษณะการดำรงชีวิตของมนุษย์ต่างจากสัตว์ กล่าวคือ มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ยากซับซ้อนและแตกต่างกันไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์บางสังคมอาศัยบ้านไม้ กินด้วยมือ บางอยู่ตึก กินด้วยช้อนชอมหรือใช้ตะเกียบกับ บางคนมีความคิดริเริ่มที่จะประดิษฐ์สร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ มนุษย์มีอารมณ์ละเอียดอ่อนแสดงออกมาทางบุคลิกลักษณะ ทางสายตา และการปฏิบัติตัว บางคนแสดงออกมาทางวรรณกรรม ทัศนกรรมและศิลปะต่างๆ เช่น คนตรี ละคร ภาพยนตร์ หรือภาพเขียน นอกจากนั้นมนุษย์ยังมีศิลปะในการครองชีพ มี [redacted] ที่ได้วิวัฒนาการแล้ว มี

กฎหมายขนบธรรมเนียม ประเพณีและวิชาความรู้ สิ่งที่มีมนุษย์นำความเจริญมาสู่โลกเหล่านี้ เรียกว่า "วัฒนธรรม" ¹

มนุษย์จะเก็บรักษาวัฒนธรรมไว้ได้ สามารถเรียนเพิ่มเติม กัดแปลงแก้ไขหรือละทิ้ง พฤติกรรมเดิม แล้วรับเอาสิ่งใหม่เข้ามาแทนที่ ในกรณีนี้เห็นว่าสิ่งใหม่นั้นเหมาะสมกว่า พฤติกรรมแต่ละอย่างก็มีแบบแผนเฉพาะอย่างของตน เช่นการกินข้าวควยมือก็จะมีวิธีใช้นิ้วเฉพาะ แบบ บางคนใช้สามนิ้ว บางคนใช้ห้านิ้ว บางสังคมใช้ช้อนตักอาหาร บางสังคมใช้ตะเกียบพวย ข้าวหรือคัมอาหาร ฯลฯ ความแตกต่างในลักษณะเหล่านี้เรียกรวมกันว่ามีคุณสมบัติหยุ่นแห่งอุป- นิสัยและจิตใจ (plasticity) นอกจากนั้นมนุษย์ยังมีความรู้สึกไวต่อลักษณะท่าทีและ ทักษะคติของบุคคลอื่น ๆ ที่มีต่อตนเอง (sensitivity) ลักษณะพิเศษเช่นนี้ทำให้มนุษย์มีความ ระวังระวังความประพฤติและพยายามเพาะอุปนิสัยและสร้างพฤติกรรมต่างๆให้เป็นไปตามแบบ แผนของสังคม แสดงว่าทัศนคติและท่าทีของบุคคลอื่นในสังคมมีอิทธิพลในการกำหนดรูปแบบ ลักษณะอุปนิสัย ตลอดจนพฤติกรรมที่แต่ละบุคคลได้เรียนรู้มาและเพาะขึ้นสำหรับตัวเอง²

นอกจากนั้นคร. ไพฑูรย์ เกรือแก้ว ยังให้ความเห็นเกี่ยวกับกลุ่มมนุษย์หรือสมาชิก ในสังคมว่าควรมีลักษณะดังนี้คือ³

1. บุคคลในสังคมต้องรวมวัฒนธรรมเดียวกัน เพราะวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม ที่สืบทอดกันมาหลายชั่วคน **จนกลายเป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตขั้นมูลฐาน** เช่น กฎหมาย ภาษา ขนบธรรมเนียม การกินอยู่ การแต่งกาย ฯลฯ วัฒนธรรมเหล่านี้สมาชิกในสังคม ได้รับจากการเรียนโดยตรงทางสถาบันการศึกษา และโดยการศึกษาอย่างไม่ตั้งใจ จนกระทั่งกลายมาเป็นแบบแผนของบุคลิกลักษณะของแต่ละบุคคล
2. บุคคลในสังคมจะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกัน ร่วมกันอยู่เป็นกลุ่มก้อน มีหลักแห่ง แน่นนอน พวกเขามีวิถีชีวิตที่ร่วมกันและคล้ายคลึงกัน มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน แต่สังคม

¹ คร. ไพฑูรย์ เกรือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (พระนคร. โรงพิมพ์เลื่อง เชียงจุงเจริญ, 2513) น. 25-31.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 31 - 42.

บางแห่งมีสมาชิกเป็นจำนวนมหาศาล การติดต่อสัมพันธ์กันอย่างไม่ใกล้ชิดย่อมเป็นไปได้ ดังนั้น ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมหนึ่งจึงเป็นไปในรูปของแบบแผนที่เรียกว่า "ฐานะ" (status) และ "บทบาท" (role) ของแต่ละบุคคลในสังคม ที่มีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกันคือความเป็น ปึกแผ่นรวมวิถีชีวิตในสังคมนั้น ๆ เช่น ชาวนามีฐานะเป็นพลเมือง มีบทบาทต่อสังคมในด้านการผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหาร นิสิตนักศึกษาในฐานะเป็นนักเรียน มีบทบาทต่อสังคมโดยการนำความรู้ไปใช้ในการสร้างสรรค์สังคม ฐานะและบทบาทเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน เมื่อบุคคลมีฐานะย่อมมีบทบาท ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสังคมอยู่ที่การยอมรับซึ่งกันและกันว่าแต่ละคนมีบทบาทและฐานะแน่นอนต่อสังคมอย่างไร ทั้งนี้ บุคคลยังมีความสัมพันธ์กันผ่านทางสถาบันต่าง ๆ เช่น สถาบันกฎหมาย ในฐานะโจทก์หรือจำเลย, สถาบันการศึกษา เป็นความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์, สถาบันครอบครัว เป็นความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างชายหญิง และความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ, สถาบันศาสนา เช่น พระกับฆราวาส ฯลฯ ความสัมพันธ์เหล่านี้ นำไปสู่ความสัมพันธ์ของสถาบันมูลฐานซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความมั่นคงและการคงอยู่ของสังคมแต่ละแห่ง

3. บุคคลที่เป็นสมาชิกของสังคมเดียวกันย่อมมีระดับของความคล้ายคลึงกัน (Level of Uniformity) อยู่ระดับหนึ่งที่ทำให้บอกได้ว่าเป็นบุคคลในสังคมเดียวกัน แมว่าจะบางสิ่งแตกต่างกันก็ตาม นอกจากนั้นความคล้ายคลึงกันของบุคคลในสังคมยังแสดงระยะเวลาและวิวัฒนาการของชีวิต เช่น เกิดมาในระยะแรกทองถิ่นม มีระยะที่ต้องการความอบอุ่น ความรักความเอาใจใส่จากพ่อแม่หรือคนใกล้ชิด เมื่อเจริญเติบโตขึ้นแล้วก็ยังมีความต้องการทำนองนี้อีก

4. บุคคลในสังคมมีสิ่งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน มนุษย์มีความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งกันและกัน ลักษณะที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ทางสังคมอันแรกของบุคคลก็คือการยอมรับทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยคำพูดหรือพฤติกรรมของชีวิตว่าบุคคลอื่น ๆ เป็นสมาชิกสังคมเดียวกับตัว มนุษย์จะมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันได้ ต้องมีสิ่งที่เหมือนกันหรือมีความรู้สึกเชื่อว่าตนมีสิ่งที่เหมือนกันหรือมีสิ่งที่คล้ายคลึงกัน เช่น ในคานรปรากฏลักษณะ บุคคลลึกลับ จิตใจ ขนบธรรมเนียมประเพณีและปรัชญาชีวิตที่สำคัญความเหมือนหรือคล้ายกันทางสายเลือดนี้เป็นบ่อเกิดของการเป็นวงศาคณาญาติ หรือเป็นเชื้อชาติเดียวกันในสังคม นอกจากนั้นมนุษย์ยังมีความแตกต่างกันทุกส่วนสัด ร่างกายมนุษย์มี

ความแตกต่างกันตามเพศและวัย เช่น เป็นผู้หญิง ชาย คนแก่ คนหนุ่ม และเด็ก ฯลฯ และแตกต่างกันทางจิตใจอีกด้วย แมแต่บุคคลที่อยู่ในเพศและวัยเดียวกันยังมีความแตกต่างกันไปทั้งทางร่างกายและจิตใจ ความแตกต่างเหล่านี้จะเพิ่มพูนขึ้นตามความเจริญเติบโตของบุคคลในสังคม ทั้งในด้านสติปัญญา อารมณ์ ความสามารถ ความสนใจ บุคลิกภาพ รสนิยม และความรู้ ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้สังคมสมบูรณ์ขึ้น เพราะบุคคลต่างก็แยกย้ายกันไปทำหน้าที่ต่อสังคมตามถนัดและความจำเป็น เกิดเป็นอาชีพและฐานะต่าง ๆ เช่น สามีนายจ้าง ลูกจ้าง ครู พ่อแม่ หัวหน้า ฯลฯ ซึ่งแต่ละฐานะมีบทบาทต่อสังคมแตกต่างกันออกไป ความแตกต่างของอาชีพและฐานะทำให้สังคมมีลักษณะซับซ้อนทำให้เกิดองค์การและสถาบันทางสังคมขึ้น (Social Organization and Institution)

สรุปแล้วลักษณะทั่วไปของสังคมก็คือ สังคมและบุคคลเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ เมื่อบุคคลหลาย ๆ คนมาอยู่รวมกันจะต้องมีความสัมพันธ์กัน และได้พัฒนาความสัมพันธ์นั้นขึ้นเป็นระเบียบแบบแผน บุคคลขึ้นอยู่กับสังคมทั้งในด้านความต้องการทางร่างกายและจิตใจ และยังรวมไปถึงการศึกษา อาชีพและรสนิยม สังคมไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ มีการเปลี่ยนแปลงเสมอ และสลายตัวได้ถ้าระบบความสัมพันธ์ที่บุคคลได้รวมกันสร้างขึ้นไม่เกิดคุณภาพ คร.ไฟฟูรี่ เครื่องแก้ว ได้อธิบายเรื่องการที่สังคมจะทรงตัวอยู่ได้ไว้ดังนี้

1. สังคมต้องสนองความต้องการขั้นมูลฐาน (basic needs) ได้แก่ความต้องการภายในร่างกาย, ความต้องการเกี่ยวกับความปลอดภัยของชีวิต, และต้องการความสุขทางจิตใจ ความต้องการทางร่างกายหมายถึงความต้องการน้ำและอาหารรวมถึงความต้องการทางเพศด้วย เพราะบุคคลจะยังชีพอยู่ได้ก็ด้วยน้ำและอาหาร ส่วนเรื่องเพศเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้สังคมทรงตัว เพราะช่วยในการเพิ่มจำนวนสมาชิก ในด้านความปลอดภัยแห่งชีวิต มนุษย์ต้องการความคุ้มครองป้องกันภัยจะทำให้เกิดความสุขสบาย ในสมัยโบราณมนุษย์อาศัยอยู่ตามถ้ำหรือบนต้นไม้ เมื่อเจริญขึ้นก็รู้จักหาสิ่งของมาปิดบังร่างกายป้องกันความร้อนหนาว มีการประดิษฐ์อาวุธเอาไวป้องกันศัตรูและล่าสัตว์ ต่อมาก็รู้จักสร้างบ้านเรือนป้องกันภัยธรรมชาติและสัตว์ร้าย ครั้นเมื่ออยู่รวมกันเป็นหมู่มีการเลือกหัวหน้า มีประเพณีสำหรับตัดสินพิจารณาความประพฤติ มีพิธีการหมอบี ศาลเจ้าเทพารักษ์ และหยกยาชาวบานเพื่อใช้รักษาความเจ็บป่วย การคลอดลูก และอันตราย

อันเกิดจากการสู้รบและภัยธรรมชาติ เมื่อสังคมพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน ก็มีสิ่งของและระบบสถาบันต่าง ๆ ทางสังคมสนองความต้องการในแง่ความปลอดภัยแห่งชีวิตอย่างมากมาย เป็นต้นว่า รัฐบาล ศาล ศาสนา โรงพยาบาล การศึกษา ฯลฯ ในด้านความต้องการทางจิตใจ มนุษย์ต้องการเป็นบุคคลที่สังคมยอมรับ ต้องการความรักความเข้าใจจากบิดามารดา ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง ความต้องการเหล่านี้จะเพิ่มพูนและเปลี่ยนแปลงไปเป็นความต้องการชื่อเสียง ความก้าวหน้า เกียรติยศ อำนาจ ความมั่งคั่ง ฯลฯ อันเป็นคุณค่าทางสังคม ซึ่งความต้องการเหล่านี้สังคมจะต้องสนองอย่างเพียงพอ

2. สังคมต้องได้รับความร่วมมือร่วมใจ (participation) ในกิจกรรมสำคัญจากสมาชิกอย่างเพียงพอ เช่นในสถาบันครอบครัว ถ้าสามีภรรยาไม่ยอมกินอยู่หลับนอนด้วยกัน ไม่ร่วมกันรับผิดชอบในการหาเงินใช้เงิน หรือในการอบรมเลี้ยงดูบุตร สถาบันครอบครัวก็ไม่สามารถทรงตัวอยู่ได้ ในทำนองเดียวกันถ้ารัฐบาลออกกฎหมายมา แต่ราษฎรไม่เคารพกฎหมาย ตำรวจก็ไม่รักษากฎหมาย ผู้พิพากษาขาดความยุติธรรมสังคมก็จะสลายตัวในไม่ช้า

3. สังคมจะต้องมีการสืบแทน (recruitment) เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกที่อยู่ในวัฏสงสาร เพราะฉะนั้นมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมมีสูญหายตายจาก ถ้าสังคมจะยังคงตัวอยู่ได้ต้องมีสมาชิกเกิดขึ้นแทนอย่างเพียงพอที่จะรักษาหน้าที่ และกระทำกิจกรรมที่สำคัญของสังคมนั้นสืบแทนสมาชิกที่แก่หรือตายไป แต่สมาชิกผู้สืบแทนเหล่านี้จะมีประโยชน์แก่สังคมใดก็ต้องศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนปวชิยาการ อบรมธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ ของสังคมไว้ด้วย

4. สังคมต้องมีระเบียบ (order) หรือการควบคุม (social control) อย่างเพียงพอเพราะสังคมที่เจริญแล้วจะมีความสลับซับซ้อน จึงต้องการระเบียบกฎเกณฑ์ และสถาบันสำหรับควบคุมดูแลเป็นหลักเกณฑ์ให้วิถีชีวิตของสมาชิกแต่ละบุคคลเป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์สถาบันและระเบียบแบบแผนเหล่านี้ เรียกว่า " social control " ได้แก่ กฎหมาย ศาสนา ธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ เป็นต้น

สำหรับ บุคคลสนอง บุญโยทยาน อธิบาย "สังคม" ตามความหมายในภาษาอังกฤษว่า "สังคม" ที่เป็นนาม ตรงกับคำว่า society..... หมายถึงกลุ่มมนุษย์ที่มีการติดต่อสังสรรค์

บางคนกล่าวว่า "สังคมไทยเป็นสังคมชนบท"¹ ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับประเทศที่เจริญแล้วในยุโรป, อเมริกา หรือญี่ปุ่น จะเห็นว่าเป็นไปได้ เพราะแม้แต่คนในเมืองหลวงบางกลุ่มก็ยังมีลักษณะบางอย่างเป็นชาวชนบท กล่าวคือ ในความสัมพันธ์ทางชีวิตประจำวันกับคนอื่นๆ คนไทยมักทำไปตามความรู้สึกและตามประเพณีแทนการใช้เหตุผล นอกจากนั้นยังนิยมความเป็นกันเอง มีการแบ่งปันพวกเขาพวกเรา มักสนใจในเรื่องของคนอื่นที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ตนเอง พฤติกรรมเหล่านี้ล้วนแต่ไม่มีประโยชน์? และไร้เหตุผล

ดังนั้นสมาชิกในสังคมไทยส่วนใหญ่จึงขาดเหตุผลและกังวลกับความรู้สึกของคนอื่นมากเกินไป กลายเป็นคนขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นใดๆ เพราะเกรงคำติฉินนินทา นอกจากนั้นสังคมไทยมักขาดความรับผิดชอบทั้งของตนเองและของสังคม หรืออาจจะรับผิดชอบมากเกินไปจนกลายเป็น "diffused responsibility"

หมายถึงความหวงใจ ความช่วยเหลือและรับผิดชอบต่อแม่ให้แก่ลูกมาก จนลูกเติบโตมีครอบครัวแล้วก็ยังต้องอุ้มชูกันอยู่ ถ้าจะพิจารณาสถิติของสมาชิกในสังคมไทยแล้ว ก็ จะเห็นว่า 71% ของคนไทย หรือประมาณ 23 ล้านคนจากจำนวนพลเมือง 23 ล้านคน มีที่อยู่อาศัยอยู่ตามหัวเมืองและหมู่บ้านชนบทกว่า 40,000 หมู่บ้าน ดังนั้นประชาชนไทยส่วนใหญ่จึงหมายถึงชาวชนบท และหมู่บ้านที่ชาวชนบทอาศัยอยู่นี้จะมีลักษณะเป็นชุมชน ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่มิวัชชนธรรมร่วมกัน อยู่ในสถานที่หรือขอบเขตจำกัด มีดินฟ้าอากาศดี มีแม่น้ำไหลผ่านพื้นดินอุดมสมบูรณ์ มีสมาชิกทุกเพศวัย มีความแตกต่างกันในด้านความรู้ความสามารถ แต่มีวิถีพฤติกรรมเหมือนกัน รู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และการประกอบอาชีพต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก²

โดยเหตุที่มนุษย์และสังคมเป็นของคู่กัน จึงสรุปได้ว่ามนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันในสังคม ๗ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เพื่อได้รับการปฏิบัติจากบุคคลอื่นๆ อันเป็นการตอบสนองความต้องการของตน ผลของการอยู่ร่วมกันทำให้มนุษย์จัดระเบียบทางสังคมขึ้นเพื่อเป็นแนวทางกำกับพฤติกรรมของมนุษย์ สมาชิกใหม่จะได้เรียนรู้ระเบียบของสังคมในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมนั้น และการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมมานาน ทำให้มนุษย์มีความร่วมกันหลายประการ เช่นมีภาษาพูด, ประวัติศาสตร์, วัฒนธรรมและผลประโยชน์จากสังคมนั้นร่วมกัน

¹ ลักษณะสังคมไทย, น.173.

² เรื่องเดียวกัน, น.176.

บวชเรียน ความขยันความรู้อย่างจริงจัง เกิดยึดคอบายมุข นิยมความแข็งแรง ยึดมั่นในจารีตประเพณี ชอบความซื่อสัตย์ และความจริงจัง ใจกว้าง รักพวกพ้อง ฯลฯ¹

เมื่อพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะสังคมและชุมชนแบบต่าง ๆ แล้วจะเห็นว่าสมาชิกในสังคมหรือชุมชนเดียวกันจะมีสิ่งที่เป็นมาตรฐานสำหรับการประพฤติปฏิบัติ เราเรียกว่า "ปทัสถานหรือบรรทัดฐาน" (Norms) ซึ่งจะช่วยกำหนดฐานะ (Status) ตำแหน่ง (POSITION) ของมนุษย์ในสังคม และแนวในการปฏิบัติตนในสังคมตามสถานการณ์ต่าง ๆ ด้วยความจริงแลวมนุษย์ควรจะรู้อย่างไรว่าตนได้รับการคาดหวังจากบุคคลอื่นในสังคมเกี่ยวกับตนให้ปฏิบัติตามปทัสถานหรือบรรทัดฐานแบบไหน การปฏิบัติตามปทัสถานหรือบรรทัดฐานในสถานการณ์แต่ละอย่างเช่นนี้ เรียกว่า เป็นการแสดงบทบาททางสังคม (enact social role) แต่ละบทบาทจึงมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างใกล้ชิดกับฐานะและตำแหน่งทางสังคมของบุคคลแต่ละคน ซึ่งมีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ปทัสถานหรือบรรทัดฐานชุดหนึ่ง ๆ เราเรียกว่า "สถาบัน" (Institution) เป็นหน่วยกำหนดแบบแผนของพฤติกรรมปฏิบัติ เราสามารถเดาหรือพยากรณ์ล่วงหน้าได้ เพราะเป็นพฤติกรรมที่อยุ่ตัว เพราะฉะนั้น "สถาบัน" ในความหมายทางสังคมวิทยา จึงหมายถึงทั้งสิ่งที่สังเกตเห็นได้เป็นรูปธรรม และที่มองเห็นไม่ได้เป็นนามธรรม รูปธรรมได้แก่การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การสมรส การปกครองและการเมือง นามธรรมคือสิ่งที่ปทัสถาน หรือบรรทัดฐานของสังคมต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์ทราบว่ามียู่แน่นอน แม้จะมีใครบังคับไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม และ "สถาบัน" มีความสำคัญยิ่ง สำหรับสังคมวิทยา เพราะหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะอันแสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันเป็นไปในแบบของการร่วมมืออย่างถาวรภายใต้กฎเกณฑ์อย่างหนึ่ง แต่การที่พฤติกรรมชุดหนึ่ง ๆ ของมนุษย์จะเรียกว่า "สถาบัน" ได้ต้องเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัวและเปลี่ยนแปลงยาก มีกฎเกณฑ์ในการสร้างพฤติกรรมและใช้เวลานานพอสมควร มักเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว เนื่องจากความเคยชินนั่นเอง

¹ ดร.ไพฑูริย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย, น. 176-7.

นักสังคมได้อาศัยพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์ รวบรวมเป็นหมวดหมู่เพื่อจัดระเบียบสังคมหรือสถาบันได้ 7 ประเภท คือ¹

ระบบที่ 1 เนื่องเกี่ยวกับเพศและการสืบพันธุ์ ได้แก่การสมรสและครอบครัว (Marriage and Family Institution)

ระบบที่ 2 เกี่ยวกับการทำมาหากินหรือระบบเศรษฐกิจ (Economic Institution)

ระบบที่ 3 เกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ความคิดได้แก่การศึกษา (Educational Institution)

ระบบที่ 4 เกี่ยวกับการทะนุบำรุงร่างกายและจิตใจ ได้แก่พลศึกษาและการบันเทิง เรียกว่า สันทนาการ (Recreational Institution)

ระบบที่ 5 เกี่ยวกับจรรยาความประพฤติและสันติแห่งสังคม (Religious Institution)

ระบบที่ 6 เกี่ยวกับการวางระเบียบควบคุมความประพฤติปฏิบัติในสังคมและการปกครอง (Political and Governmental Institution)

ระบบที่ 7 เกี่ยวกับการประดิษฐ์และการคิดค้น (Scientific Institution)

องค์ประกอบที่สำคัญของระบบการ หรือ สถาบันแห่งสังคมมี 4 ประการคือ²

1. อวัตุ (Instrumental and Symbolic objects) ที่มีรูปร่างได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ และอุปกรณ์อันเป็นวัตถุที่มีรูปร่าง เช่น โรงเรียน โรงงาน เครื่องจักร โรงเรียน สถานมหรสพ สนามกีฬา โบสถ์ วิหาร หอวิทยาศาสตร์ ที่ทำการรัฐบาล ฯลฯ และที่ไม่มีรูปร่าง ได้แก่ ภาษา หลักการคำนวณ มาตรการตั้งดวงวัด ฯลฯ

¹ เกษม อุทยานิน, สังคมวิทยา (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์, 2506), น. 4-5.

² เรื่องเดียวกัน, น. 5-6.

2. องค์การ (Association or Organization) เช่น ครอบครั้ว องค์การ นายจ้าง องค์การกรรมกร สภาการศึกษา องค์การศาสนา พรรคการเมือง องค์การวิทยาศาสตร์ ฯลฯ เป็นต้น

3. องค์พิธีการ (Usages) เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีสมรส ประเพณี เกี่ยวกับสิทธิของหญิงและสามี การศึกษาภาคบังคับ กติการการกีฬา พิธีทางวิทยาศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับค่าแรงงาน ทรัพย์สิน ฯลฯ

4. องค์คติ (Concepts) ได้แก่ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็นตลอดจน อุดมการณ์ต่าง ๆ

004443

สถาบันสังคมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญและจำเป็นของโครงสร้างสังคม (social structure) นอกจากสถาบันแล้วยังมีกลุ่มสังคม (social groups) ซึ่งมีอยู่ในสังคมต่าง ๆ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีสถาบันสังคมแต่ละสถาบันขึ้นนั้น ได้แก่คุณค่านิยมร่วมกัน (common values) และความจำเป็น (felt needs) ของมนุษย์ การมีคุณค่าร่วมกันหมายถึงการมีความเชื่อร่วมกันหรือการยอมรับเอาความคิด ความเห็น วิธีการ หรือ การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าเป็นสิ่งถูกต้อง เมื่อเห็นคุณค่าร่วมกัน มนุษย์ก็มีการปฏิบัติในสังคมร่วมกัน นาน ๆ เข้าพฤติกรรมนั้น ๆ ก็กลายเป็นเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะเป็นสถาบันขึ้นมา สมาชิกรุ่นหลังจะได้รับการคุณค่าและปทัสถานหรือบรรทัดฐาน (Norms) สืบมาจากคนรุ่นก่อน สถาบันจึงมีอายุยืน เพราะสถาบันก็เป็นส่วนช่วยส่งเสริมและรักษาคุณค่าดังกล่าวให้คงอยู่ ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ก่อให้เกิดสถาบันคือ ความต้องการตามธรรมชาติ นอกจากนั้นก็เป็นการจำเป็น (felt needs) ความประสงค์ (wishes) และความปรารถนา (desires) อีกด้วย สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดคุณค่าร่วมกันและกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ขึ้น อย่างไรก็ตามสัญชาตญาณ (instinct) และความรู้จัก (intellect) ของมนุษย์ก็เป็นสิ่งสำคัญสำหรับสถาบันอย่างยิ่งอีกด้วย

นักสังคมวิทยาจำนวนมากกล่าวว่าแต่ละสังคมจะมีสถาบันเฉพาะตัว ไม่เหมือนสังคมอื่น ซึ่งความจริงแล้วลักษณะเฉพาะตัวนั้นเป็นส่วนปลีกย่อยและรายละเอียดประจำสังคมออกไป ทุก ๆ

สังคมนั้นจะต้องมีสถาบันขั้นมูลฐานเป็นลักษณะสากล แมว่าจะมีความแตกต่างกันบ้างก็น้อยกว่าความคล้ายคลึงกัน มักเป็นความแตกต่างในด้านของระดับหรือขนาดมากกว่าจะเป็นความแตกต่างในด้านคุณลักษณะหรือชนิด เพราะฉะนั้นการที่จะกำหนดแน่นอนว่าสังคมใดมีสถาบันและกี่แบบ เป็นปัญหาที่สำคัญมาก อย่างไรก็ตามนักสังคมวิทยาได้มุ่งความสนใจต่อสถาบันสำคัญ ๆ ประเภทเดียวซึ่งอาจจะมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอยู่ในสังคมโบราณและสังคมปัจจุบันและสถาบันสังคมที่สำคัญเหล่านี้ได้แก่¹

1. สถาบันครอบครัวและการสมรส (Marriage and Family Institution) ซึ่งจำเป็นจะต้องศึกษาควบคู่กันไปกับระบบเครือญาติ (kinship system) เพื่อให้รู้จักแบบต่าง ๆ ของครอบครัวและการสมรส ระบบเครือญาติเป็นระบบใหญ่ที่ครอบคลุมสถาบันครอบครัวอยู่ การศึกษาสถาบันนี้จะทำให้เราทราบถึงหน้าที่ของครอบครัว ซึ่งเกี่ยวเนื่องอยู่กับพฤติกรรมคนอื่น ๆ ของมนุษย์ในสังคม อิทธิพลของสังคมที่มีต่อครอบครัว การเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัว และผลกระทบ (impact) ของสถาบันครอบครัวที่มีต่อสังคมทั่วไป

2. สถาบันเศรษฐกิจ (Economic Institution) การศึกษาสถาบันนี้เราเน้นทางด้านพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ (economic action) มุ่งไปทางด้านระบบการแลกเปลี่ยน (exchange system) ในสังคม เช่น การพิจารณาว่าปทัสถานหรือบรรทัดฐานเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนทรัพย์สิน (property exchange) และคุณค่า (values) เกี่ยวกับการประกอบการทางเศรษฐกิจว่ามีอยู่อย่างไรในแต่ละสังคม ปทัสถานและคุณค่าที่มีความมุ่งหมายหรือวิถีทางใดที่จะสามารถพัฒนาเศรษฐกิจ สถาบันนี้ยังมุ่งระบบแบ่งงาน (division of labor) ซึ่งระบบนี้เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของมนุษย์ระบบการแบ่งงานเป็นระบบเฉพาะตัว เราควรศึกษาว่างานประเภทใดแบ่งให้บุคคลชนิดใดในสังคมเป็นผู้มีสิทธิทำ

¹ บัญชีสอน บัญชีโยทยาน, มนุษย์กับสังคม, น. 58-9, "แบบต่าง ๆ ของสถาบัน"

นอกจากนี้ก็น่าสนใจในระบบอาชีพ (occupational groupings) ระบบทรัพย์สิน (property) ระบบอาชีพนั้นต้องพิจารณาว่าอาชีพใดเป็นอาชีพที่คนนิยมทำ อาชีพใดถือว่าเป็นอาชีพที่ต่ำ ทำหน้าที่ที่มีต่อการทำงานในแต่ละอาชีพและงานโดยส่วนรวม ในแต่ละสังคมมีองค์การเกี่ยวกับระบบอาชีพนั้นอย่างไร สำหรับระบบทรัพย์สิน ศึกษาว่าสังคมใดยินยอมให้บุคคลประเภทไหน บุคคลส่วนใหญ่ หรือส่วนน้อย ฯลฯ มีสิทธิครองครองและควบคุมทรัพย์สินที่มีอยู่เป็นจำนวนจำกัดในแต่ละสังคม

3. สถาบันการเมืองและการปกครอง (Political Institution) พฤติการณ์ทางการเมือง (political action) คล้ายกับพฤติการณ์ทางเศรษฐกิจในแง่ที่มุ่งเข้าไปในเนื้อหาของสังคม การที่จะเข้าใจพฤติการณ์ทางการเมืองและการปกครองได้อย่างถูกต้องจำเป็นต้องศึกษาเนื้อหาของสถาบันสังคมโดยส่วนรวม

4. สถาบันศาสนา (Religion) ศาสนาเป็นที่มาของระบบคุณค่า (Values) ของทุกสังคม เราควรศึกษาว่าศาสนาในแต่ละสังคมมีส่วนในการกำหนดหรือควบคุมพฤติกรรมสังคมอย่างไร และศาสนามีความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคม (Social phenomena) โดยทั่วไปและโดยเฉพาะอย่างไร

5. การจัดระดับทางสังคม (Social Stratification) หรือการแบ่งชั้นในสังคม การศึกษาการแบ่งชั้นในสังคมจะทำให้เราเข้าใจลักษณะโครงสร้าง และหน้าที่ของสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์ของบุคคลแต่ละบุคคล และแต่ละกลุ่ม ในสังคมแต่ละแห่งได้ ลักษณะการจัดระดับทางสังคม เช่นนี้มีอยู่ในสังคมมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย

จะเห็นได้ว่าการจัดระเบียบทางสังคมตามแนวของอาจารย์ เกษม อุทยานิน¹ และการจำแนกสถาบันออกเป็นแบบต่าง ๆ ตามแนวของ บุญสนอง บุญโยทยาน² เมื่อนำมาเทียบเคียงกันแล้วจะได้สถาบันลักษณะต่าง ๆ เหมือนกัน และก็ตรงกับแนวการศึกษาและการอธิบายเกี่ยวกับการ

¹ เกษม อุทยานิน, สังคมวิทยา, น. 4.

² บุญสนอง บุญโยทยาน, มนุษย์กับสังคม, น. 43-59, "สถาบันสังคม"

จัดสังคมของผู้เป็นต้นว่า คร. โฟพอร์ย์ เครือแก้ว¹, คร. ประสาท หลักศิลา², สุตตรา สุภาพ³
อานนท์ อากาศิรมย์⁴ ฯลฯ

2. วัฒนธรรม

Joseph S. Roneck and Roland L. Warren² อธิบายว่า "วัฒนธรรม คือวิถีชีวิต ซึ่งสังคมมนุษย์ทำให้เจริญขึ้นเพื่อสนองความต้องการอันเป็นมูลฐานที่มีต่อความอยู่รอด ความถาวรแห่งเชื้อสายและการจัดระเบียบแห่งประสบการณ์ของสังคม วัฒนธรรมคือประมวลแห่งงานทางวัตถุ, แบบ หรือกระบวนแห่งองค์การทางสังคม, แบบแผนความประพฤติที่ได้รับคณาจารย์มาแล้ว, ความรุกรานเชื้อถือ และการดำเนินงานค่านอื่น ๆ ทั้งปวง ซึ่งได้มีการทำให้เจริญขึ้นในสังคมมนุษย์ ดังนั้นวัฒนธรรมจึงได้แก่การจัดการกับเหตุแวดล้อมของมนุษย์"⁵

E.T. Miller ให้คำจำกัดความว่า "วัฒนธรรม เป็นกฎเกณฑ์และความคิดถึงวิถีที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่นได้, วิถีชีวิตที่เกี่ยวเนื่องกับเหตุแวดล้อมทางภูมิศาสตร์, วิถีปฏิบัติต่อร่างกายเราและวิถีจัดระเบียบเรื่องราวอันจะต้องประพฤติปฏิบัติเกี่ยวกับชีวิตนั้น ส่วนใหญ่ใ้ควางเป็นหลักและเตรียมไว้ล่วงหน้าแล้วก่อนที่จะเกิดมาในโลก."⁶

¹ คร. โฟพอร์ย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย, น. 12-154.

² คร. ประสาท หลักศิลา, สังคมมนุษย์..... น.37-64.

³ สุตตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, น.38-108.

⁴ อานนท์ อากาศิรมย์, มนุษย์กับสังคม : สังคมน.59-99.

⁵ วาทีนาวาตรี สุตติพ บุษยานุภาพ, สิริเพ็ชรไทย, วัฒนธรรมวิทยา, ประมวลกฎหมายระเบียบและประกาศศาวคควยวัฒนธรรม ("หนังสือประชาชนพิเศษ", เล่ม 3; พระนคร : สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2500), น. 22-3.

⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 25-6

ในหนังสือ *New Outline of the Principle of Sociology* ซึ่งศาสตราจารย์ มหาวิทยาลัยรวม 6 ท่าน ร่วมกันเขียนขึ้นนั้นได้นิยามวัจนธรรมว่า "ไม่มีมนุษย์กลุ่มใดจะดำรงชีวิตอยู่ได้ตามสภาพของธรรมชาติล้วน ๆ ทุกกลุ่มย่อมมีมรดกทางสังคม ซึ่งมีความประณีตและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่มากนักย่อย ซึ่งได้รับมาจากบรรพบุรุษและถ่ายทอดไปสู่ชนรุ่นหลัง มรดกทางสังคมนี้ย่อมดำรงไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่นอันเกี่ยวเนื่องกับกาละเทศะของกลุ่มชนนั้น ๆ คนรุ่นใหม่ทุกรุ่นมีชีวิตอยู่อย่างเกี่ยวข้องกับมรดกทางวัจนธรรมของคนในยุคก่อน ๆ มรดกทางสังคมนี้ย่อมอธิบายถึงธรรมชาติมนุษย์ และลักษณะอันเกี่ยวเนื่องกันไม่เปลี่ยนแปลงแห่งธรรมชาติมนุษย์นั้น วัจนธรรมซึ่งขยายตัวออกไปช่วยกันกับชีวิตมนุษย์จึงเป็นทั้งเหตุและผลแห่งคุณลักษณะ ที่สร้างชีวิตของมนุษย์" ¹

นอกจากนั้นยังมีคำนิยามของนักสังคมวิทยาและผู้สนใจเกี่ยวกับวัจนธรรม ในเมืองไทย อีกหลายท่านเป็นต้นว่า พระยาอนุমানราชชน ², ดร.ประสาธต์ หลีกศิลา ³, สุปัตรา สุภาพ ⁴, บุญสนอง บุญโยทยาน ⁵, อานนท์ อาภาภิรมย์ ⁶, และพทยา สายหู ⁷ ท่านเหล่านั้นต่างก็ให้คำอธิบาย วัจนธรรมในทำนองเดียวกับที่ยกมาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตามเมื่อเราจับเอาคำนิยามของทุกท่าน มารวมกันแล้วเรียบเรียงลักษณะที่สำคัญของวัจนธรรมจะได้ดังนี้คือ :-

¹ สุปัตรา สุภาพ, วัจนธรรมวิทยา, น.27.

² เสสิธรโกเศศ, วัจนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย (พระนคร : คลังวิทยา, 2514) น.9.

³ ดร.ประสาธต์ หลีกศิลา, สังคมมนุษย์ในค่านพหุติกรรมศาสตร์, น.7.

⁴ สุปัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา น.20-2

⁵ บุญสนอง บุญโยทยาน, มนุษย์กับสังคม, น.46.

⁶ อานนท์ อาภาภิรมย์, มนุษย์กับสังคม : สังคม.... น.59-60.

⁷ พทยา สายหู, "วัจนธรรม," เอกสารประกอบวิชามานุษยวิทยา, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, น.1.

1. เป็นสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ ซึ่งเป็นการเรียนจากมนุษย์ในกลุ่มเดียวกัน ไม่ใช่สิ่งที่ได้จากธรรมชาติ และการเรียนรู้จะทำให้เกิดปฏิกิริยาโต้ตอบกัน
2. เป็นมรดกทางสังคม เพราะวัฒนธรรมสามารถถ่ายทอดกันได้ โดยการเรียนรู้ตัวกลาง สิ่งที่ทำให้วัฒนธรรมมีการถ่ายทอดคือ ภาษา ทั้งภาษาพูด และภาษาเขียน ช่วยใ้มนุษย์ได้แสดงความรู้สึกนึกคิดและทำความเข้าใจกับคนอื่นได้ ถ้าปราศจากภาษาแล้ววัฒนธรรมจะไม่สะสมเพิ่มพูน
3. เป็นวิถีชีวิตหรือแบบของการดำรงชีวิต ในสังคมแต่ละแห่งย่อมมีวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิตต่างกัน ถือว่าเป็นวัฒนธรรมเฉพาะแบบ ไม่อาจกล่าวไว้ว่าใครสูงกว่าใคร เช่น สังคมไทยและอเมริกันย่อมมีความแตกต่างกันในด้านดำเนินชีวิต
4. เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ และปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสภาพการที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ เช่น สติธิเสรีภาพของสตรีไทยสมัยปัจจุบัน ย่อมต่างจากเมื่อ 100 ปีที่แล้ว ยิ่งย้อนหลังไปมากเท่าไรความแตกต่างยิ่งมีมากขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับสังคมในแง่ที่วัฒนธรรม เป็นระเบียบวิธีการและเป็นกฎเกณฑ์หรือแบบอย่างในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม สัตว์บางประเภท เช่น ผึ้ง อาจมีสังคมแต่เป็นสังคมที่ก่อตัวขึ้นตามระบบสัญชาตญาณซึ่งจะไม่มี การปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้น ความเป็นอยู่ในสังคมของสัตว์เป็นเรื่องอัตโนมัติ ไม่มีการสั่งสอนอบรมหรือถ่ายทอดวิธีการให้กันเหมือนมนุษย์ ทั้งนี้เพราะ สัตว์ขาดวัฒนธรรม แต่มนุษย์มีวัฒนธรรม ดังนั้นความเป็นอยู่ของมนุษย์จึงดีกว่าสัตว์ และวัฒนธรรมนี้แหละที่ทำให้สังคมมนุษย์ต่างจากสัตว์

การจำแนกวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมักจำแนกออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ¹

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ได้แก่แบบหรือวัตถุอันเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์ เช่น แบบแผนของการประกอบอาหาร การแต่งกาย การปลูกอาคารที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ ฯลฯ

2. วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ (Non-material Culture) คำนี้ถึงแบบแผนในทางปฏิบัติหรือแนวความคิดความเชื่อ อุดมการณ์ คีลธรรม จรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย พิธีการต่างๆ ฯลฯ

วัฒนธรรมทางวัตถุที่เรามิได้พิจารณาตัววัตถุนั้นเป็นสำคัญ แต่คำนึงถึงแบบแผนแห่งรูปลักษณะและวิธีการประดิษฐ์วัตถุนั้น เช่น มีด ขวาน จอบ เสียม พร้า ฯลฯ ว่าเครื่องมือผ่าตัด ซुक เหล่านั้นมีรูปร่างลักษณะอย่างไร ประดิษฐ์ควยวัตถุชนิดใด หิน หรือเหล็ก เช่นเกี่ยวกับการสร้างบ้านเรือน เราพิจารณาว่าสร้างแบบใด แบบกรีก โรมัน ขอมหรือ แบบไทย ในทำนองเดียวกันกับการศึกษาวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ก็ไม่ใช่เรื่องของพระเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เฉพาะอย่าง แต่เป็นการศึกษาความเชื่อแบบใดแบบหนึ่ง ซึ่งสมาชิกในสังคมรับรู้ร่วมกัน หมายถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ นั้นเอง

อิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีต่อมนุษย์

วัฒนธรรมทำให้มนุษย์สามารถบังคับและควบคุมธรรมชาติได้ เช่น การควบคุมไฟ กระแสลม การสร้างอาคารที่อยู่อาศัย การเสาะหาอาหาร การคมนาคม และยังสามารถค้นหาความลึกลับต่างๆในธรรมชาติ ซึ่งคนสมัยโบราณไม่อาจจะรู้ได้ เมื่อวัฒนธรรมขยายตัวออกไป ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงในความเป็นอยู่ของชีวิตมนุษย์ใช้เวลาน้อยลง และการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมแต่ละครั้งต้องใช้ระยะเวลาเป็นพันๆปี ปัจจุบันอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยใหม่อาจทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงชีวิตของคนๆเดียวเท่านั้น และความมีระเบียบ

¹เกษม อุทยานิน, สังคมวิทยา (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์, 2506), น. 110-111. และ เสรีรักษ์โกเศศ (พระยาอนุমানราชธา), วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย (พระนคร: คลังวิทยา, 2514), น. 97.

เรียบร้อยที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงนี้ก็ไม่ค่อยกว่าสมัยก่อน นอกจากนั้นวัฒนธรรมยังเป็น
 เครื่องผูกพันและกำหนดกิจกรรมของมนุษย์อย่างใกล้ชิด มนุษย์ผู้เกิดมาในวัฒนธรรมใดหรือ
 ถูกเลี้ยงดูมาด้วยวัฒนธรรมใดย่อมมีความประพฤติปฏิบัติจำกั้อยู่ในขอบเขตนั้น ดังตัวอย่าง
 ที่ Clyde Kluckhohn เล่าไว้ใน Mirror For Man ถึงหนุ่มอเมริกันผู้เกิด
 ในนิวยอร์กแต่ไปเติบโตในประเทศจีน ลักษณะทางกรรมพันธุ์ของเขาเป็นชาวตะวันตกแท้ๆ
 แต่วัฒนธรรมในเมืองจีนทำให้เขาพูดได้แต่ภาษาจีน ทั้งทำที่บุคลิกภาพของเขาก็เป็นชาวจีน
 มากกว่าอเมริกัน ในที่สุดเขาคงกลับไปใช้ชีวิตที่เมืองจีน ตัวอย่างนี้แสดงว่าวัฒนธรรม
 ย่อมเป็นเครื่องผูกพันชีวิตมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมย่อมหลีกเลี่ยงความกระทบกระเทือน
 ไปไม่ได้ ในบางครั้งการเปลี่ยนแปลงโดยฉับพลัน อาจก่อให้เกิดปฏิกิริยาขั้นรุนแรง เพราะ
 สังคมปรับตัวไม่ทัน เช่นการปฏิวัติวัฒนธรรมในรัสเซียและจีน ฯลฯ เป็นต้น ¹

¹ อ่านตัวอย่างอื่นๆใน Clyde Kluckhohn, Mirror For Man (New York: McGraw-Hill Book, C. 1949), Chap. II, pp. 17-44, "Gueer Customs".